

Engelchristologie (vervolg)

Margriet Gastkemper

De vuurkolom

In de vorige aflevering van de engelchristologie zagen we hoe God in het begin van het Oude Testament van het boek Genesis tot en met het boek Richteren geheel anders wordt beschreven dan in de latere boeken. In het begin verschijnt God nogal eens als Engel: de Engel spreekt als zijnde God zelf (Ex 3:2-7). Degene die het overkomt weet echter altijd dat het God en geen gewone engel is (twijfel en onderzoek in Ri 13, vergelijk echter Ri 6:11-24).

Dan zijn er teksten waarin God zegt een engel met Zijn Naam te zullen sturen die Zijn volmacht krijgt (basistekst hiervoor is Ex. 23:20-21). Dan spreken God en de engel in de derde persoon enkelvoud over elkaar. Maar afwisselend in de ene of in de andere H. Schrift-tekst wordt in dezelfde situatie over engel en/of over God gesproken. Deze engel en God zijn zichtbaar (zie ook Ex19:11,16-20) bij de Uittocht voor het hele volk: de engel naast God als vuurkolom 's nachts en wolkkolom overdag. Maar soms heet ook de engel de vuurkolom te zijn (Ex 14:14,19,24.)

Dan komt er een periode waarin God op een grotere afstand van het individu komt te staan. Men verwacht dood neer te vallen wanneer men God of zijn engel ziet (vergelijk Gen 16:7-14, Ri 6:11-24 met Ex 19:21; 33:12-23 en 1 Kron 13). Er wordt een Tempel gebouwd waarin God veilig voor de mens verborgen is in het Allerheiligste der Tempel (vergelijk Ex 25:16-22 met 1 Kon 8:1-13). Alleen de Hogepriester mag één keer per jaar op Grote Verzoendag daarin binnentreden voor Gods aangezicht. De engelen worden nu nog zelfstandiger en blijken inniger met de mensen verbonden doordat zij een naam krijgen: Michael (Dan 10:21), Rafael (het boek Tobith), Gabriël (Dan 7-14) enz. De bijbelwetenschapper heeft deze ontwikkeling gedestilleerd uit de teksten van het OT. Deze zijn niet in logisch-chronologische volgorde beschreven: verschillende tijdslagen kunnen in eenzelfde boek voorkomen. De historische bijbelwetenschapper ziet daarin het werk van een redacteur, die oudere teksten bijeenbrengt en deze wil harmoniseren.

De geschiedenis ziet er dan als volgt uit

Tot aan koning David (ca 1000 v.Chr.) reisde JHWH als volksgod met universele allure met het volk Israel mee, ook aan individuen als God of/en Engel verschijnend. De zogenoemde Jahwisten, een religieuze groepering, willen dan de gehele geschiedenis een religieuze basis geven. De redactie van het JHWH-epos in Genesis-Numeri ontstaat. Koning Davids zoon Salomo bouwt de Tempel in Jeruzalem.

Onder de zonen van Salomo (ca 930 v.Chr.) wordt het rijk in tweeën gesplitst: het Noordrijk Israel én het Zuidrijk Juda met de hoofdstad Jeruzalem. In het Zuiden gebruikt men de naam JHWH, men slaagt er redelijk in het geloof zuiver te houden. In het Noordrijk spreekt men over ELOHIM (goden), daar heeft het koningshuis veel meer 'oog voor' heidense culturen. Profeten moeten daar steeds weer tegen optreden om het eigen geloof zuiver te houden. Vanaf 870 v.Chr. zijn daar de Elohisten: zij willen de geschiedenis van Israel opnieuw religieus funderen. In ca 800 v.Chr. wordt het ELOHIM-epos op schrift gesteld in Genesis-Numeri.

In 721 v.Chr. wordt het Noordrijk gedeporteerd naar Assyrië. Daarmee verliest de wetenschapper het Noordrijk uit het oog. Waarschijnlijk door vermenging met de Assyrische bevolking lost het Noordrijk op. De mondelinge en schriftelijke tradities van het Noordrijk worden overgenomen door het Zuidrijk. De JHWH- en ELOHIM-verhalen worden samengevoegd, de verhalen worden op schrift gesteld.

In 572 v.Chr. worden de regerings- en religieuze leiders van het Zuidrijk gedeporteerd door de Babyloniërs naar Babylonië, de Tempel in Jeruzalem wordt verwoest.

In ca 540 v.Chr. mogen verschillende van hen echter weer terugkeren en ook de Tempel herbouwen. God/Engel van God noemt en ziet men als de Glorie (Ex 16:10; 24:15-18, Ez 1:28), de Wijsheid (Wijsh.v.Sal. 7:21-29; 8,3), de Naam (Ps 54:3, Mal 1:11), de Mens (Ez 1:26-28), het Woord (de Logos! 1 Kon 19: 4-9) enz.

Griekse invloed op Philo

Merkwaardigerwijze ontstaan tegelijkertijd in de beginnende Griekse filosofie inzichten over de Logos als Wereldschepper (Heraclites ca 500 v.Chr). Vanaf 300 v.Chr. ontstaan in de filo-sofische stroming van de Stoa inzichten over de aanwezigheid van deze Logos in de mens.

In Alexandrië gebruikte de joodse geleerde Philo (25 v.Chr – 50 n.Chr) deze griekse gedachten om de openbaringen in het OT te begrijpen. Uit die samenvoeging ontstaat er het inzicht dat God transcendent, ver weg, onbewegelijk, onveranderlijk is en daarom niet ‘verplaatsbaar’ naar de aarde. Als middelaar naar de schepping is er de Logos.

Philo vat de verhalen in de Bijbel beeldend op. Het zijn beelden die de schouwende in de geest kan zien. Eenzelfde verhaal kan dan voor meerdere uitleg vatbaar zijn. De twee engelen die God begeleiden bij Zijn bezoek aan Abraham (In Gen 18:2, 16 zijn er drie mannen waarvan de ene JHWH blijkt te zijn 16,1, 17-21 de andere twee blijken later engelen te zijn 19:1) noemt hij de twee hoogste en meest nabijstaande krachten van de Zijnde (Ex 3:14 de “Ik Ben die Is” ofwel de “Zijnde”) namelijk de scheppende, *theos* genoemd (God in het Grieks, vergelijk ELOHIM), en de heersende daarom Heer genoemd (JHWH). Philo noemt deze krachten ook wel de twee speerdragende krachten Gods. Philo noemt de Middelste de Vader van het Wereldal. “Begeleid dus door deze twee krachten toont de Middelste aan de schouwende geest nu eens de verschijning van de ene, dan weer die van drie”. Hier gaat het dus om iemand die in de Geest de beelden van het Oude Testament schouwt. Het blijken in elkaar overgaande beelden te zijn.

Deze twee krachten worden ‘door velen onder u niet onterecht met ideeën aangeduid, want ze geven alle dingen vorm, waardoor ze het ongeordende ordenen, het onbegrensde en onbepaalde en vormloze inperken, begrenzen, vormen, überhaupt het minderwaardige in een betere veranderen’. Een andere keer zegt Philo dat deze drie mannen in de voorstelling van Abraham ‘allereerst profeten of engelen zijn, die zich uit geestelijk en zielechtig zijn veranderd hebben in een menselijke gestalte’ en dat zij ook verder genoemd worden ‘engelen,...heilige en goddelijke wezens, dienaren en stadhouders van de hoogste God’.

Het goddelijke Woord, de Logos begeleidt de mysticus bij zijn opstijging tot God: ‘Nu heeft degene die God volgt noodzakelijk als zijn begeleiders de woorden en gedachten die op Hem attenderen, engelen zoals zij vaak genoemd worden. Wat wij lezen is dat “Abraham met hen reisde, zich met hen verenigend door zich als begeleider hen op hun weg te escorteren. (Gen 18:16). Wat een eervol privilege om met hen op één niveau te worden geplaatst! ...Want zolang hij nog niet volkomen is heeft hij het Goddelijke Woord als leider; sinds er een orakel is dat zegt: “Zie ik zend Mijn Engel voor uw aangezicht om u op uw weg te beschermen, opdat hij u mag brengen in een land dat ik voor u bereid heb: geef acht aan hem, luister naar hem, wees hem niet ongehoorzaam; want hij zal zich in geen geval van u verwijderen; want Mijn Naam is in hem (Ex 23:20-21)”’. In deze tekst is JHWH uit Gen 18 zowel de Goddelijke Logos als de engel (uit Ex 23) die de Goddelijke Naam krijgt; hij leidt de mysticus tot het goddelijke visioen (Gieschen p 108-109). De Vader lijkt zich te verbergen achter het visioen: naar Hem toe kan de Logos de mysticus begeleiden. Philo noemt deze Logos ook aartsengel, Eerstgeboren Zoon, Zoon van God, Mens naar Zijn Beeld, het Begin, Oudste onder de engelen, Naam van God, Israel (wat betekent: Hij die (God) ziet) dit is de engel Israel (Gieschen p.109-112).

Al deze termen herkennen de christelijke theologen als de juiste beschrijving voor Christus.

In de vorige aflevering zijn wij dan geëindigd met de vraag: maar wie is dan die God in het OT, JHWH-ELOHIM. Is dit de Vader of de Logos, Christus?

Christus - Engel in het Christendom

Het Christendom van de eerste eeuwen was grotendeels ook door de Griekse filosofie beïnvloed en volgde veelal de gedachtengang van Philo. In de voorchristelijke filosofieën zag men zaden van het Christendom. De filosofen hadden, net als de schrijvers van het OT, zicht gehad op Christus in zijn pre-existentie, zijn voor-aardse bestaan. Alleen de filosofen kenden Christus slechts fragmentarisch. De schrijvers van het OT kenden de hele taak van Christus, ook zijn toekomstige. De combinatie van Griekse filosofie en OT waarmee Philo over de Vader en Zijn Logos kon schrijven kon dus veel navolging vinden.

In allerlei varianten denken christelijke geleerden rondom de Middellandse Zee (Rome, Lyon, Carthago, Alexandrië en Nicomedia (het latere Constantinopel)) en zelfs in Pettau (Stiermarken) over de (met name preëxistente) staat van Christus als engel en God in de tijd van 150-300 n.Chr. De God in het OT is de Logos dat wil zeggen Christus. De Vader is zo groot die kan niet waargenomen worden op aarde, daarvoor heeft Hij Zijn Zoon als bode, middelaar. Deze functie geeft het woord Engel aan. Daarmee wordt de Zoon echter geplaatst onder, lager dan, de Vader. In een volgende aflevering zullen wij zien dat de latere theologen het daarmee niet eens kunnen zijn en er gedachten opkomen dat Vader, Zoon en H.Geest gelijkwaardig zijn. In deze aflevering wil ik echter laten zien dat er oorspronkelijk een logica gevonden wordt om Christus engel te noemen.

Justinus de Martelaar

In zijn dialogen met de jood Trypho kan Justinus Martelaar (ca 150 in Rome) zijn gesprekspartner van de redelijkheid van het Christendom overtuigen.

Dial. 61.1 Vòòr alle schepselen bracht God een Begin voort, een bepaalde rationele Kracht uit Hemzelf, die door de H. Geest nu eens de Glorie van de Heer, dan weer Zoon, Wijsheid, Engel, God, dan weer Heer, Logos wordt genoemd. Bij een andere gelegenheid noemt hij zichzelf Aanvoerder, wanneer hij verschijnt in menselijke vorm aan Jozua de zoon van Nave.

Dial.127.4 Derhalve zag noch Abraham, noch Isaac, noch Jacob, noch iemand anders de Vader en onuitsprekelijke Heer van absoluut alle dingen en van Christus zelf, maar zagen alleen hem die, volgens Zijn wil, zowel God, Zijn Zoon en Engel is, vanwege het feit dat hij aan Zijn doel dienstbaar is. Van wie Hij ook wilde dat hij uit een maagd geboren werd, en die eens vuur werd vanwege dat gesprek met Mozes in de doornstruik (Gieschen p 190-191).

In zijn Apologie (verdediging van het Christendom, gericht tot de Grieken) schrijft Justinus:

1 Apol. 6:1-2: Zo, dus wij worden goddeloos genoemd. Zeker belijden wij dat wij goddeloos zijn met betrekking tot wezens als deze die in het algemeen beschouwd worden als goden, maar zeker niet met betrekking tot de meest waarachtige God, de Vader der rechtvaardigheid en gematigdheid en van de andere deugden, die onaantastbaar is voor kwaad. Maar Hem, en de Zoon die uit Hem voortkwam, en ons deze dingen leerde, en het leger van de andere goede engelen die hem volgen en gemaakt zijn als hij, en de profetische Geest, vereren en aanbidden wij.

De Logos blijkt aldus de tweede plaats na de Vader in te nemen, hij staat onder de Vader. Wel bestaan er blijkbaar geheel aan hem gelijk gemaakte engelen. Justinus kent echter nog meer krachten die ook uit God voortkomen. Echter de Logos is de eerste kracht na God, een woordkracht die niet, zoals de andere engelen, weer in God terugkeert maar blijft. Voor 'het gewone volk' vergelijkt Justinus de Logos-Engel nog met de bode der goden Hermes in verband met hun beider dienende rol (Barbel p.62-63).

Ireneüs, bisschop van Lyon

Ireneüs is bisschop van Lyon (ca 200) is bekend om zijn strijd tegen de ketterijen der gnostici. Waarschijnlijk spreekt hij daarom niet over Christus als engel in het OT. Er is wel een Syrisch fragment bewaard gebleven waarin hij het volgende schrijft (Gieschen p 192):

Fragm. LIII: Met betrekking tot Christus hebben de Wet, de profeten en de evangelisten verkondigd ... dat hij Alles in allen is; Patriarch tussen de patriarchen; Wet in de wetten; Opperpriester tussen de priesters; Heerser tussen koningen; Zoon in de Vader; God in God; Koning voor eeuwig. Want hij was het die samen met Noach zeilde, die Abraham leidde; die gelijk met Isaac werd vastgebonden, en die een Rondzwerfer was met Jacob; de Herder van hen die gered werden en de Bruidegom van de kerk; het Hoofd ook van de Cherubijnen; Prins van de engelmachten; God van God; Zoon van de Vader; Jezus Christus; Koning voor eeuwig. Amen

Opvallend bij Ireneüs is dat de godheid van de Logos, overal in het OT aanwezig in de Godsverschijningen toch wezenlijk, net als de godheid van de Vader, onzichtbaar blijft. De Vader is dan ook niet absoluut onzichtbaar. De Godsschouw, de schouw van de Vader blijft het doel waarheen de Logos de mens leidt. Door de verschijningen van de Logos in het OT wordt de eenheid

verzekerd met het NT (Barbel p.68).

Tertullianus

In Carthago overdenkt de advocaat Tertullianus (ca 200) het Christendom als eerste in het Latijn. Alle zichtbare manifestaties van God in het OT zijn de Zoon. Hij noemt Christus eveneens een engel, dit verwijst echter niet naar zijn natuur.

In De carne Christi 14: onderzoekt Tertullianus de stelling der gnostische Valentinianen dat Christus geen werkelijk lichaam heeft aangenomen maar zich in een engelgestalte gekleed heeft met de vraag: Waarom zou Christus dat doen? 1) Om de engelen te verlossen? Daartoe heeft de Vader geen opdracht gegeven, dat voert Christus dus ook niet uit. 2) Heeft Christus dan de engelnatuur nodig als extra sterke hulp om het heil der mensen te bewerken? Dan zou naast de Zoon Gods blijkbaar een tweede heilbrenger nodig zijn. 3) Moest soms een Engel de mens bevrijden? Waarom daalde dan de Zoon Gods op aarde af? Wat moest hij hier? 4) Hij wordt inderdaad "Engel van de Grote Raad" genoemd, dit is 'boodschapper' met een woord dat eerder naar een functie dan naar een natuur verwijst. Want hij had als zijn missie het grote doel van de Vader aan de wereld te verkondigen namelijk over het herstel van de mensheid. Hij moet echter niet vanwege deze missie beschouwd worden als een werkelijke engel als Gabriël of Michael. 5) Is in de Zoon een engel? Zoals in Zach 1:14 geschreven staat: "En zo zei de engel tot mij die in mij sprak". In alle profeten sprak de Heer: zij zelf zeggen immers "Zo spreekt de Heer". Jes 63:9 zegt duidelijk: "Niet een engel, noch een gezant maar de Heer zelf heeft ons verlost". (Barbel p.284-286). Zo blijkt hieruit dat Tertullianus een aantal stromingen kent waarin beweerd wordt dat Christus een engel is. In een volgende aflevering zal ik hier nader op ingaan.

Tertullianus noemt allerlei functies van de Zoon die God of een engel in het OT uitvoert zoals oordeel uitvoeren in Sodom en Gomorra, over de toren van Babel, de zondvloed brengen over de aarde ten tijde van Noach of openbaringen geven van God aan Adam, de aartsvaders en profeten.

Adversus Praxeam 16: geheel vanaf het begin heeft hij (de Zoon) de basis gelegd van het totaal van zijn (Gods)beschikkingen, die hij vastbesloten was tot het allerlaatste te volgen. Zo leerde hij steeds, zelfs als God, te converseren met mensen op aarde, terwijl hij niemand anders was dan de Logos die vlees zou worden (Gieschen p.193).

De Logos leert in het OT dus al een beetje mens te worden in zijn voorwaardse bestaan.

Clemens van Alexandrië

Clemens van Alexandrië (190) wil mensen opleiden tot de ware gnosticus. Hij is veel explicieter over de voor-aardse staat van de Logos als Engel. In Pedagogicus I,7 zegt hij dat het werkelijk de Heer is die de onderwijzer van het oude volk was bij Mozes; maar hij is de onderwijzer van het nieuwe volk door hemzelf, van aangezicht tot aangezicht. "Want zie," zei hij tot Mozes, "Mijn Engel zal voor jou uitgaan," waarmee de evangelische en bevelende macht van de Logos gerepresenteerd wordt.....Voorheen had het oudere volk een oud verbond, en de wet tuchtte het volk met angst, en de Logos was een Engel; maar aan het kersverse en nieuwe volk is ook een nieuw verbond gegeven, en de Logos is verschenen, en de angst is omgekeerd in liefde, en deze mystieke Engel werd geboren: Jezus.

Hippolytus

In Rome (ca 220) schrijft Hippolytus nog in de toenmalige wereldtaal het Grieks. Hij reageert tegen het wijdverspreide modalisme. Zij pogen met behoud van de godheid van de Zoon twee-godendom te voorkomen door het denkbeeld dat de Zoon een zijswijze van de Vader is. Zo beweert Sabellius dat Vader en Zoon één zijn. Hij gaat zelfs zo ver dat hij zegt dat de Vader aan het kruis heeft geleden (patripassianisme). Hippolytus redeneert dat God in het begin alleen was, weliswaar met de Logos maar deze was nog geen op zichzelf staande persoonlijkheid. God heeft hem voortgebracht ten bate van de wereldschepping. Deze voortbrenging is de eerste openbaring van de Logos. De Logos openbaart zich verder in de Wet en door de profeten. Tenslotte bij de Menswording pas in een persoonlijke verschijning. Allerlei andere openbaringen onder andere als reddende Engel bij de profeet Daniël en zijn twee vrienden in de vuuroven (Dan. 3), maar deze is dezelfde als de Engel die

de Egyptenaren in het water bij de uittocht geoordeeld heeft, die zwavel en vuur over Sodom en Gomorra heeft laten regenen. Zijn naam luidt Engel van de Grote Raad (Griekse vertaling van Jes 9:5f Wonder van beleid, sterke God, Vader voor eeuwig, Vredevorst), dit is de Engel Gods in de Schriften. Als Engel kon de Logos de ziel dus nogal eens schrik aanjagen (als Mens echter geheel niet).

In zijn filosofische overwegingen zegt hij: Hij is de Eerstgeborene uit God, Eerstgeborene voor de engelen, en daarmee is hij heer van de engelen... Hij is God: "Alleen de Logos is uit Hem (God) en derhalve Zoon: zijn wezen is van God" (Barbel p 69-70).

Origenes

Origenes in Alexandrië (233) en (tot 153) in Cesarea acht het mogelijk dat Christus aan de engelen ook als Engel is verschenen net zoals hij als mens aan de mensen is verschenen. Ook de engelen zijn leerlingen van Christus. In zijn preek over Leviticus (I,3) acht hij een tweede, geestelijk offer, zeer wel mogelijk: als Hogepriester in de hemel offert hij door de handen van priesters, als die daar zijn, de levenskracht van zijn lichaam op als een bepaald geestelijk offer (eerste offer was dan het vergieten van de lichamelijke materie van zijn bloed).

Voor dit doel werd Christus werkelijk Engel. Zo werd hij alles in allen om allen te redden.

Voor Origenes zijn de Engel-Godverschijningen in het OT dan ook werkelijk plaatsen waar de Logos alles in allen geworden is, dus ook Engel tot en met de Serafijnen. De mens zal om tot God te komen ook al die stadia door moeten. Dat kan alleen omdat Christus daar aanwezig is (Barbel p.289-292). In Jes 6:2 ziet Origenes in de twee serafim om God een teken van de Triniteit. De serafim zijn dan de Zoon en de H.Geest (Preek op Jesaja 1,2 en 4,1)

Cyprianus

Cyprianus is rond 250 bisschop van Carthago. Hij heeft zelfs een werkje geschreven getiteld "Quod idem angelus et deus Christus" (De reden dat Christus zowel engel als God is). In het algemeen noemt hij de Godsverschijningen in het OT Christus, ook bij die engelverschijningen waar hij bode van de Vader is. Waar echter sprake is van een verschijning met vuur zoals in het brandende braambos (Ex 3:10), of waar God in een vuur op de berg Sion afdaalt (Ex 19:18) of bij Pinksteren in het NT (Hand 2:2) is sprake van de H.Geest. Nergens in de teksten noemt hij de H.Geest engel. Wel is er één tekst waarin hij zegt dat de H.Geest vlees heeft aangedaan: hier stelt hij blijkbaar dat Christus de H.Geest is (Barbel p.79-80).

Victorinus

Victorinus is bisschop van Pettau (ca 300). Hij is een neoplatoons filosoof die Christen werd zegt dat de sterke engel in de Apocalyps van Johannes 10:1 "onze Heer aanduidt...Zij noemen hem engel, dat betekent bode van de Almachtige God; want hij wordt genoemd Bode van de Grote Raadsbesluiten".

Besluit

In Alexandrië heeft men dus geen problemen om Christus als Engel te zien:de joodse geleerde Philo, zij het dat de Logos aartsengel heet, en bij Clemens en Origenes. Tertullianus heeft er zo zijn vragen bij. Als er bij de andere behandelde theologen sprake is van Christus als Engel, dan wordt er merendeels mee bedoeld een onderschikking aan de Vader, de bode van de Vader aan de mensen, omdat de Vader het zelf niet kan. Hij is immers te groots.

Origenes plaatst al wel het één en ander in het kader van de Triniteit. Dat zullen ook zijn navolgers doen: er is dan geen sprake meer van onderordening maar van gelijkwaardigheid.

Daarover de volgende keer meer.